

СВІТЛО І ТЕМРЯВА ЯК МАНІФЕСТАНТИ ЕТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ У НОВОМУ ЗАВІТІ

У статті розкрито роль світла і темряви як аксіоконстант в етичному полі Нового завіту. Висвітлено особливості презентацій світла/темряви як інструментів сакралізації та активних соціокультурних регуляторів і кореляторів нумінозного простору. Означено семантичний спектр втілень світла і темряви, бінарність цих понять і варіативність їх трансформацій. Розглянуто функції світла і темряви як елементів сакральної антропології у релігійній рефлексії.

Ключові слова: світло, темрява, аксіологія, нумінозний континуум, сакральна антропологія.

Чумаченко Марина Александровна, аспирантка Харьковской государственной академии культуры
Свет и тьма как манифестанты этических ценностей в Новом завете

В статье раскрыта роль света и тьмы как аксиоконстант в этическом поле Нового завета. Освещены особенности презентаций света/тьмы как инструментов сакрализации и активных социокультурных регуляторов и корреляторов нуминозного пространства. Определен семантический спектр воплощений света и тьмы, бинарность этих понятий и вариативность их трансформаций. Рассмотрены функции света и тьмы в качестве элементов сакральной антропологии в религиозной рефлексии.

Ключевые слова: свет, тьма, аксиология, нуминозный континуум, сакральная антропологія.

Chumachenko Maryna, postgraduate, Kharkiv State Academy of Culture
Light and darkness as demonstrators of ethical values in the New Testament

Role of light and darkness as axiological constants from the ethical part of the New Testament was considered in the Article. Special aspects of light/darkness presentation as instruments of sacralization and active social and cultural regulators and correlators of numinous space were highlighted. Semantic spectrum of light and darkness image, binary of these terms and variability of their transformations were indicated. Functions of light and darkness as elements of sacral anthropology in religious reflection being special cultural practice were considered.

Rationale involves understanding through cultural and philosophical exegesis of religious art mechanisms, among which axiological constants have acquired special meaning – light and darkness as specific modulants of the Christian culture meaning. Determination of the light and darkness role in sacral mechanism of cultural and Christian art organically combining with mythopoetics shall integrate basic definitions of the Christian religious doctrine to the entire belief system of the society. The Bible includes extensive system of cultural, axiological, symbolic and iconic, metaphoric elements wherein light/darkness are the instruments of sacralization and legitimation of the model of social and Christian regulation.

Purpose of the Article is to understand axiological capacity of light and darkness as demonstrators of ethical values in the New Testament. Thereunder, the following tasks were assigned: firstly, to determine dialectics of light and darkness coexistence and special aspects of their presentation as axiological constructors and axiological demonstrators from the ethical part of the New Testament; secondly, to analyze semantic meaning of light and darkness in texts of the New Testament; thirdly, to determine morphologic function of light and darkness semantics and their role in numinous space creation and change.

Light and darkness in the Biblical ontological dimension are hierophany "communication" elements moving a human closer to/away from God whereby violate demarcation between sacral and secular space. Creation of social and cultural religious space is legitimized by light as an active regulator of secular/sacral communication portal. Axiological code of light is based on mythopoetic, iconic and symbolic, ontological and transcendental elements for demonstration of non-material nature of the God. Light is an imperative with the help of which involvement in the numinous dimension is established. Such involvement is expressed in grace offering to the God's light and is symbolic and presentation basis for axiological and cultural polycode of the Christianity predicates: firstly, modeling human's behavior by translation of sacral intentions – ethical and Christian regulators; secondly, light sacral support – axiological attributes of numinous space where a man of God is located; thirdly, a human as a cofounder of cultural and religious space of the Christian light; fourthly, light as a semantic construct of axiological, symbolic and iconic, epithet and metaphoric and mythopoetic dimensions of the Christianity.

Using a symbol of light for determination of the God's nature extrapolates poetics of symbolism into theological field. Representatives of sacral sanctions, God's presence – axiological "derivatives" of light: luminary (in the Bible – the God's word, the God's law); in hagiographical literature and Bible – luminary of the Church, saints; Gospel; angels; guardian angels, etc. Ontological modes of light and darkness are also axiological actions – active and/or passive. Light is always active: in fighting against infernal powers, in the Christianity truth enlargement, God's men rescue and support. Darkness, in exchange, is passive, it represents absence of light. Correlation of the darkness qualitative characteristics – from essence expression in light antipode to fighting against it, bringing to sacral sanctions and punishment of innocents, demonstrates its activity.

Therefore, the research of light and darkness axiological constructors as demonstrators of the New Testament ethical values, rethinking thereof in the cultural dimension allows determining their influence on creation of particularities of numinous continuum of the Christian world. Light and darkness are axiological representatives of sacral opposition to

bipolar world order, active semantic and morphologic joining elements between sacral and secular space. Performing regulation function of God – human, human – God communication channel, light and darkness introduce topos – sacral involvement and axiological action, to cultural and religious reflection. Light and darkness as factors of social regulation – metaphoric, mythopoetic elements of sacral anthropology, correlators of ethical and humanistic units, modulators and transformers of ontological field, specific "axiological templates" of the Christian ascetic culture, orient coordinate of the religious genesis – participation with the Christ. Value forming potential of light and darkness is a guarantee of polycode of semantic and multiple modification of the spiritual – hierophany.

Key words: light, darkness, axiology, numinous continuum, sacral anthropology.

Актуальність дослідження полягає у необхідності осмислення шляхом культурно-філософської екзегези механізмів духовної творчості, серед яких особливого значення набули аксіоконстанти світло і темрява як специфічні модулянти смислового поля християнської культури. Виявлення ролі світла і темряви в сакральному механізмі культурно-християнської творчості в органічному поєднанні з міфопоетикою покликане інтегрувати засадничі поняття християнської духовної доктрини до цілісної світоглядної системи суспільства. Біблія як компендіум етичних цінностей [22, 69] містить розгалужену систему культурних, аксіологічних, символічно-знакових, метафоричних елементів, у яких світло/темрява – інструменти сакралізації та легітимації моделі соціально-християнського регулювання. Біблійний наратор чи не в перше в світовій історії намагався підкреслити цінність і святість реального і неповторного людського життя, значність людської особистості, роль морального закону й совісті як регулятора культури [1, 41].

Світло і темрява в біблійному онтологічному вимірі – "комунікаційні" елементи ієрофанії, що наближають/віддаляють людину від Бога, чим порушують демаркацію між сакральним і профанним простором: "Слово Боже... символ, місце зустрічі божественного і людського" [6, 51].

Мета статті – осмислення аксіологічних потенцій світла і темряви як маніфестантів етичних цінностей у Новому завіті. Відповідно нами поставлено такі завдання:

- виявити діалектику співіснування світла і темряви та особливості їх презентацій як аксіоконструктів та аксіоманіфестантів у етичній площині Нового завіту;
- проаналізувати смислотворчу складову світла і темряви в новозавітних текстах;
- визначити формотворчу функцію смислових значень світла і темряви та їх місця в конструюванні та зміні нумінозного простору.

За останні роки створені чи перевидані праці, в яких підіймається низка питань, пов'язаних з роллю сакральних книг людства в культурі, християнською етикою [1; 4; 5; 23; 24], герменевтикою біблійних текстів – [2; 10; 16; 19; 20; 21; 24]. Окремі дослідження присвячені проблемам символів в християнському віровченні [17]. Водночас символічні, міфопоетичні складові біблійного простору, а саме аксіоконструкти світло і темрява, висвітлені не достатньо.

Звернення до Святого писання як квінтесенції християнської культури дозволяє виокремити особливу роль аксіоконструктів світла та темряви в сакальному біблійному просторі. У Посланні Івана відображені дві символічно-типологічні надбудови – ієрофанія сутності та аксіологічна опозиція: "Бог є світло, і немає в Нім жодної темряви!" [3, 272]. Категоричний імператив – заперечення можливості фіксації аксіоконструкта світла в пізнавальній, практично-осмислюваній площині зумовлюється обмеженням рамками матеріального. Як зазначав професор Московської духовної академії, протоієрей Ф. О. Голубинський: "Якщо говорити про Бога, що "Він – Світло і Отець світла", то ці вирази слід розуміти не чуттєво, а духовно, згідно з розумінням отців церкви, які називали це світло "розумним світлом" (φῶς νοερόν), яке не підлягає просторовим обмеженням" [9, 118–119]. У XIV ст. архієпископ Григорій Палама зауважив, що світло, яке з'явилося на Фаворі, не творене, а дійство Божества, дар від вічного неприступного світла, в якому живе Бог. Воно сяяло від Бога і втілювалося в Сині, а не було створене з повітря матеріального світу [12, 118]. Отже, аксіологічний код світла має за основу міфопоетичну, знаково-символічну, онтологічно-трансцендентну складову для маніфестації не матеріальної природи Бога (*nulla materiae mole gravatur* – за Ф. О. Голубинським).

Апостол Іван пропагує одну й ту ж істину в двох формах – ствердження і заперечення. Це якісно нове послання, оскільки відбулася кореляція нумінозного простору від трансцендентного сприйняття Бога (в Старому завіті) до явлення його іпостасі – Ісуса Христа. В Євангелії від Івана зазначається: "Ніхто Бога ніколи не бачив, – Однороджений Син, що в лоні Отця, Той Сам вияв був" [3, 112]. В Старому завіті божественне світло можна було побачити, в першу чергу – в творінні [7, 28]. "І сказав Бог: "Хай станеться світло!" І сталося світло. І побачив Бог світло, що добре воно, – і Бог відділив світло від темряви" [3, 1]. Розмежування добра і зла, світла і темряви – своєрідне запровадження аксіологічної діаметральності на сакральній вісі "х" та діалектика співіснування та смислової трансформації на профанній вісі "у". Сакралізація світла відбулася в певній мірі в Божественному законі, який показав, що Бог святий. Проте до пришествя Христа це світло не засіяло на повну силу, так як це показано в Євангелії Його благодаті. Наразі Бог не тільки світло Сам по Собі, але він осяяв Собою темряву. Більше немає темряви, яка приховує його. Як той факт, що Бог є любов, демонструє силу Бога в утвердженні та підтримці досконалості Його благодаті, так світло свідчить про силу у відношенні Його духовного характеру та природи [7, 28]. Використання символу світла для визначення Богом Своєї природи екстраполює поетику символізму в теологічну сферу. Світло, як і сонце [17, 28] – символ Бога,

Святої Трійці (Бог являє Себе через Сина. Він через Духа Святого відкриває Отця, а Дух через Слово – Сина) – виразник благодаті богоявлення. Іоанн Лествичник, трактуючи єдність "троєоснови", інтегрував символічні потенції світла до християнських етичних цінностей: "Віра подібна променю, надія світлу, а любов – колу сонця. Всі вони – одне сяяння і одна світлість" [13, 201]. Трансцендентність Старозавітного "таємничого Бога" [3, 728] змінюється на Новозавітне втілення Його в Сині – "Світлі Світу" (у апостола Івана читаємо наступне: "Він прийшов на свідоцтво, щоб засвідчити про Світло, щоб повірили всі через нього" [3, 112]).

Формування соціокультурного духовного простору легітимізується світлом як активним регулятором комунікаційного порталу профанне/сакральне. Світло – імператив, з допомогою якого встановлюється причетність до нумінозного виміру: "Через невпинне сходження до Бога... людина отримує стільки світла, життя, твердості у всіх своїх вчинках, стільки влади над собою, що вона неодмінно відчуває буття Бога" [12, 107]. Репрезанти сакральних санкцій, божественної присутності – аксіологічні "похідні" світла: світильники (в Біблії – Слово Боже, Закон Божий [18, 451], в агіографічній літературі та Біблії – світильники Церкви, святі [15, 8]); Євангеліє [11, 157]; ангели, світлоносці [12, 150] та ін. Онтологічні модуси світла та темряви є також аксіодією – активною та/або пасивною. Світло завжди активне [7, 29]: у протидії інфернальним силам, у поширенні істини християнської віри, порятунку та підтримці праведників.

Темрява, в свою чергу, пасивна, вона – відсутність світла [7, 29]. Кореляція якісної характеристики темряви – від сутнісного вираження в антиподі світлу до протидії йому, демонструє її активність. Темрява не може згасити світло, проте їй під силу охопити душу, яка відмовилась від нього. Темрява не знищує світло, але робить його не ефективним, разом з тим, як душа відмовляється від Христа [7, 29]. Тому апостол Іван наголошує: "І знову Ісус промовляв до них, кажучи: "Я Світло для світу. Хто йде вслід за Мною, не буде ходити у темряві той, але матиме світло життя"" [3, 123].

Світло і темрява як аксіоконструкти християнського етичного континууму має сакральну троевекторну спрямованість ($\downarrow \rightarrow \uparrow$). По-перше, акт явлення Бога через Сина Ісуса Христа – месії для духовного порятунку світу. Про це свідчать апостоли Іван: "...світло на світ прибуло, люди ж темряву більш полюбили, як світло, – лихі бо були їхні вчинки. Бо кожен, хто робить лихе, ненавидить світло і не приходить до світла, щоб не зганено вчинків його. А хто робить за правдою, той до світла йде, щоб діла його виявились, бо зроблені в Бозі вони" [3, 115]; Матвій: "Народ, що в темноті сидів, світло велике побачив, а тим, хто сидів у країні смертельної тіні, засяло світло" [3, 6]; Ісая: "Народ, який в темряві ходить, Світло велике побачить, і над тими, хто сидить у краю тіні смерті, Світло засяє над ними" [3, 689]; Лука: "...щоб світити всім тим, хто перебуває в темряві й тіні смертельній, щоб спрямувати наші ноги на дорогу миру!" [3, 72]. По-друге, усвідомлення своєї гріховності, необхідності духовної боротьби праведником – фундамент, перша сходинка в "лествиці" святості: "Око – то світильник для тіла. Тож як око твоє буде здорове, той й усе тіло твоє буде світле. А коли б твоє око лихе було, той й усе тіло твоє буде темне. Отож, коли світло, що в тобі, є велика темрява, – то яка ж то велика та темрява! Ніхто двом панам служити не може, – бо або одного зненавидить, а другого буде любити, або буде триматися одного, а другого знехтує. Не можете Богові служити й мамоні (багатству)" [3, 9].

Символічно-метафоричні втілення світла і темряви як аксіоконструктів смислового поля християнської етики зображені в Євангелії від Матвія в притчі про мудрих і нерозумних дів та притчі про таланти [3, 36–37]. Осудження альтернативності "життя у Христі" – темрява як протидія добру, світлу, прояв інфернальності і духовного занепаду. Вона також є елементом сакральних санкцій та покарань невірних: "Тоді цар сказав своїм слугам: "Зв'яжіть йому ноги та руки, та й киньте до зовнішньої темряви, – буде плач там та скрегіт зубів. Бо багато покликаних, – та вибраних мало"" [3, 32]. По-третє, можливість входження до Царства Божого і отримання його блаженства – онтологічна визначеність: "Аж доки ви маєте світло, то віруйте в світло, щоб синам світла ви стали" [3, 130]. Як зазначав Б. І. Гладков, послідовники Христа не тільки не будуть ходити в темряві незнання правди Бога, але й самі стануть світлом, що веде до вічного життя [8, 409].

Апостол Матвій у своєму посланні вводить сакральний еквівалент – ототожнення людини світлу чим визначає останнє як елемент сакральної антропології: "Ви світло для світу. Не може сховатися місто, що стоїть на верховині гори. І не запалюють світильника, щоб поставити його під посудину, але на свічник, – і світитиме воно всім у домі. Отак ваше світло нехай світить перед людьми, щоб вони бачили ваші добрі діла, та прославляли Отця вашого, що на небі" [3, 7]. Б. І. Гладков в своїй праці "Глумачення Євангеліє" зазначав: "Просвітившись світлом Христовим, ми отримуємо не права, а обов'язки; хто більше отримав цього світла, кому більше його дано, з того більше й питають, якщо він своїм світлом не буде світити в темряві" [8, 204]. Апеляція до священного обов'язку, санкціонована в священному тексті, стає сакральним фактором соціокультурного регулювання. Вона визначає не тільки "причетність до загальної долі православно-християнського світу" [10, 28], а й "канонізує" ідею партиципації з Ісусом Христом. Любов до Христа є внутрішнім сонцем життя, до яких вона повертається у всіх напрямках. Цим встановлюється особливий образ аскетичного прийняття цього світу і буття, аскетичної праці і творчості в ній [6, 327]. Шлях уподібнення Христу відкриває для людства нове життя як життя "з Христом і во Христі, спонукуване Духом Святим" [6, 27]. Саме за хресним подвигом Боголюдини прозирається відтепер останній синтез Бога і світу в його осяяному хрестом Взірці [10, 36]. Мож-

ливість уподібнення людини Богу, прийняття Його світла та слідування Його заповідям детонує дію сакральної ультимативності. Як зазначав Св. Мефодій Патарський: "Для справжнього християнина немає іншого шляху, аніж "наслідування Христа", прийняття на себе Його людського життя" [10, 36]. Цей подвиг праведності і святості принципово приступний кожному, адже кожна людина народжена нести на собі образ Божий, образ Боголюдини – Христа [10, 36]. Релігійно-етичний максимум, на думку С. М. Булгакова, досягається в ідеалі чернецтва як неуклінне слідування Христу і несення свого хреста і самозречення [6, 324].

Причетність індивіда до сакрального виміру через наділення благодаттю світла Господнього є символічно-презентаційним підґрунтям для аксіологічно-культурної полікодичності предикатів християнського віровчення:

- моделювання поведінки людини шляхом трансляції сакральних інтенцій – етико-християнських регламентаторів;
- сакрального супроводу, де світло – аксіоатрибутика нумінозного простору в якому знаходиться праведник;
- людини як співтворця культурно-духовної площини християнського світу;
- світла як смислоутворюючого конструкта аксіологічного, символіко-знакового, епітето-метафоричного та міфопоетичного вимірів християнства ("Віра – проникаючий в темряву інфрачервоний промінь, що перетворює невидиме у видиме" [4, 19], "Молитва дає відчуття, що й нам іноді відкриваються Небеса, звідки сяють промені нетварного світла" [2, 112], "Віруючий перебуває в світлі. Це не відноситься до його стану, але до його позиції" [7, 30] та ін.).

Кореляція нумінозного простору з явленням Ісуса Христа призвела до зміни аксіодомінант в людській свідомості: "Ви бо були колись темрявою, тепер же ви світло в Господі, – поведіться, як діти світла, бо плід світла знаходиться в кожній доброті, і праведності, і правді" [3, 226]. Проте антагонізм опозицій світло – темрява залишився ключовою онтологічною аксіомою: "Допевняйтесь, що приємне для Господа, і не беріть участі в неплідних ділах темряви, а краще й докоряйте... Усе те, що світлом покоряється, стає явне, бо все, що явне стає явним, то світло" [3, 227]. Апогеєм домінування темряви став арешт і розп'яття Сина Божого – Ісуса Христа: "А до первосвящеників і влади сторожі храму та старших, що прийшли проти Нього, промовив Ісус: "Немов на розбійника вийшли з мечами та киями... Як щоденно Я з вами у храмі бував, не піднесли на Мене ви рук. Та це ваша година тепер, і влада темряви"" [3, 107–108]. Абсолютизація сакрального значення для всього християнського світу розп'яття Ісуса Христа набула свого відображення в затемненні сонця – як символі Бога, про що свідчать апостоли: Марк: "А як шоста година настала, то аж до години дев'ятої темрява стала по цілій землі" [3, 68]; Матвій [3, 42]; Лука: "Наближалася шоста година, – і темрява стала по цілій землі аж до години дев'ятої... І сонце затьмилось..." [3, 110]. Проте смерть Ісуса Христа – сакрально-зумовлена і знаменувала собою новий етап духовного буття людства: "Світло воскресіння Христова осяяло Церкву і радість Воскресіння, перемоги над смертю, її переповнює" [6, 27].

Отже, дослідження аксіоконструктів світла і темряви як маніфестантів етичних цінностей Нового завіту, їх переосмислення в культурному вимірі дає змогу виявити їх вплив на формування особливостей нумінозного континууму християнського світу. Світло і темрява – аксіологічні репрезентанти сакральної опозиції біполярного світоустрою, активні смисло-, та формотворчі ланки між сакральним і профаним просторами. Виконуючи функцію регулювання комунікаційного каналу Бог – людина, людина – Бог, світло і темрява вводять до полотна культурно-релігійної рефлексії топос – сакральної причетності та аксіодії. Світло і темрява як фактори соціального регулювання – метафоричні, міфопоетичні елементи сакральної антропології, корелятори етико-гуманістичних пластів, модулятори і трансформатори онтологічного поля, своєрідні "аксіологічні лекала" християнської аскетичної культури, орієнтуюча координата духовного генезису – партиципації з Христом. Ціннісно-формуєча потенція світла і темряви – гарант полікодичності смисло-множинної модифікації священного – ієрофанії.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з вивченням аксіоконструктів світла і темряви в таких культурно-знакових, релігійних пам'ятках української культури, як життя святих, що дасть можливість прослідкувати їх роль у формуванні релігійно-культурного, міфопоетичного світогляду та простежити механізми формування простору агіографічного міфу.

Література

1. Абрамович С. Біблія та сьогодення культура: актуальні проблеми української духовної розбудови [Текст] : монографія / С. Абрамович – Кам'янець-Подільський : ФОП Сисин О. В., 2010. – 108 с.
2. Антоній (Паканіч), архієпископ. Не ходи один. Роздуми над Святим Письмом [Текст] / Антоній (Паканіч). – К. : Вид. від. УПЦ, 2012. – 154 с.
3. Біблія, або книги Святого писма Старого та Нового заповіту [Текст]. – Б. в. : Об'єднання біблійних товариств, 1990. – 1233 с.
4. Боннке Р. Вера – как свет во тьме [Текст] / Р. Боннке. – К. : Фарес, 2005. – 32 с.
5. Боришкевич В. Д. Слово Твое – светильник. Релігійне видання [Текст] / В. Д. Боришкевич. – Рівне : ПП ДМ, 2013. – 478 с.

6. Булгаков С. Н. Православие: Очерки учения православной церкви [Текст] / Булгаков С. Н. – М. : Терра, 1991. – 416 с.
7. Ван Рин А. Послания Иоанна. Комментарии. Христос как Утренняя Звезда и Солнце Правды [Текст] / А. Ван Рин, Э. Деннетт. – Ровно : ХМ "Живое слово", 2012. – 224 с.
8. Гладков Б. Толкование Евангелия / Б. Гладков. – М. : Столица, 1991. – 720 с.
9. Голубинский Ф. А. Лекции по умозрительному богословию, записанные в 1841–42 учебном году студентом академии В. Назаревским [Текст] / Ф. А. Голубинский. – М. : Б. в., 1868. – 232 с.
10. Горський В. С. Образ Христа в українській культурі [Текст] / В. С. Горський, Ю. І. Сватко, О. Б. Киричок. – К. : Вид. дім "КМ Академія", 2001. – 200 с.
11. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка [Текст] : в 4 т. Т. 4. / В. Даль. – М. : Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1955. – 683 с.
12. Дьяченко Г. М. Уроки и примеры христианской веры. Систематический сборник избранных святоотеческих изречений, кратких церковно-исторических повествований и рассказов из жития святых и других статей духовного содержания, расположенных по плану первой части "Пространного христианского катехизиса", наглядно и подробно изъясняющих содержание ее [Текст] / Г. М. Дьяченко. – М. : Тип. Е. Г. Потапова, 1892. – 688 с.
13. Иоанн (игумен Синайской горы). "Лестница" в сокращении для начинающих путь духовной жизни [Текст] / Иоанн. – М. : Братство во Имя Всемилостивого Спаса, 1991. – 220 с.
14. Канигін Ю. М. Біблія і наука: в минулому, сьогодні та майбутньому [Текст] / Ю. М. Канигін, В. Кушерець. – К. : Арії, 2010. – 336 с.
15. Киево-Печерский Патерик или сказания о житии и подвигах Святых Угодников Киево-Печерской Лавры [Текст]. – Киев : Лыбидь, 1991. – 255 с.
16. Пеннер П. Ф. Миссиология и герменевтика. Прочтение библийных текстов в контексте миссии [Текст] / П. Ф. Пеннер. – Черкасы : Коллоквиум, 2014. – 312 с.
17. Сербський М. (святитель). Символи і сигнали [Текст] / М. Сербський. – Львів : Вид. Бадікова Н. О., 2014. – 48 с.
18. Солярский П. Опыт библейского словаря собственных имен [Текст] : в 5 т. Т. 5. / П. Солярский. – СПб: Тип. Ф. Г. Елеонского и К°, 1887. – 572 с.
19. Спир Ч. Толкование Библии [Текст] / Ч. Спир. – Донецк : Восточноевропейская миссия, 2013. – 185 с.
20. Стиліянопулос Т. Новий заповіт. Православний погляд. Писання, передання, герменевтика [Текст] / Т. Стиліянопулос. – Львів : Вид. Укр. католич. ун-ту, 2005. – 196 с.
21. Топпе А. Коментарі на 1 Послання Апостола Павла до коринтян [Текст] / А. Топпе, А. Карлтон. – К. : Б. в., 2014. – 176 с.
22. Філіна І. О. Біблія як компендіум етичних цінностей [Текст] / О. І. Філіна // Філософські семінари. Матеріали між кафедрального круглого столу, присвяченого 100-річчю першого видання Біблії українською мовою. – Полтава : ПолтНТУ, 2006. – Вип. 2–3. – С. 23–36.
23. Хейз Р. Етика Нового Завета [Текст] / Р. Хейз. – М. : Библейско-богословский ин-т апостола Андрея, 2005. – 712 с.
24. Хоул Ф. Б. Коментарі до послань Апостола Павла: до Галатів, до Ефесян, до Филипп'ян, до Колоссян, 1 і 2 до Солунян, 1 і 2 до Тимофія, до Тита, до Филимона [Текст] / Ф. Б. Хоул. – Рівне : Живе слово, 2014. – 329 с.

References

1. Abramovych, S. (2010). The Bible and today's culture: actual problems of development of Ukrainian spiritual. Kamianets-Podilskyi: FOP Sysyn O. V. [in Ukrainian].
2. Antonii (Pakanych), arkhiepysskop. (2012). Don't go alone. Reflections on Sacred Scripture. Kyiv: Vyd. vid. UPTs [in Ukrainian].
3. The Bible, or the books of the Holy Scriptures of the old and New Testament (1990). Kyiv: N.p. [in Ukrainian].
4. Bonnke, R. (2005). Faith is like a light in the darkness. Kyiv: Fares [in Ukrainian].
5. Boryshkevych, V. D. (2013). Thy word is a lamp. Rivne: PP DM [in Ukrainian].
6. Bulgakov, S. N. (1991). Orthodoxy: Essays on the teachings of the Orthodox Church. Moscow: Terra [in Russian].
7. Van Rin, A. & Dennett, E. (2012). The First Epistle Of John. Comments. Christ as the Morning Star and the Sun of Righteousness. Rovno: KhM "Zhivoye slovo" [in Ukrainian].
8. Gladkov, B. (1991). The Interpretation of The Gospel. Moscow: Stolitsa [in Russian].
9. Golubinskiy, F. A. (1868). Lectures on speculative theology, written in 1841-42 academic year student Academy V. Nazarevsky. Moscow: N.p. [in Russian].
10. Horskyi, V. S. & Svatko, Yu. I. & Kyrychok, O. B. (2001). The image of Christ in the Ukrainian culture. Kyiv: Vyd. dim "KM Akademiia" [in Ukrainian].
11. Dal, V. (1955). Explanatory dictionary of the living great Russian language. Vol. 4. Moscow: Gos. izd-vo inostr. i nats. slovarey [in Russian].
12. Diachenko, G. M. (1892). The lessons and examples of Christian faith. Systematic collection of selected patristic sayings, brief Church histories and stories from the lives of saints and other spiritual content articles, arranged according to the plan the first part of "Lengthy Christian catechism" clearly and explaining in detail its contents. Moscow: Tip. E. G. Potapova [in Russian].
13. Ioann, igumen Sinayskoy gory (1991). "The ladder of divine ascent" to reduce for beginning the path of spiritual life. Moscow: Bratstvo vo Imya Vsemilostivogo Spasa [in Russian].
14. Kanyhin, Yu. M. & Kusherets, V. (2010). The Bible and science: past, present and future. Kyiv: Arii [in Ukrainian].

15. The Kiev-Pechersky Paterikon or the legend of the life and exploits of the Saints of Kiev-Pechersk Lavra. (1991). Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
16. Penner, P. F. (2014). Missiology and hermeneutics. Biblink reading texts in the context of the mission. Cherkassy: Kollokvium [in Ukrainian].
17. Serbskyi, M. (2014). Symbols and signals. Lviv: Vyd. Badikova N. O. [in Ukrainian].
18. Solyarskiy, P. (1887). Experience dictionary of Bible proper names. Vol. 5. Sankt-Peterburh: Tip. F. G. Eleonskogo i K^o [in Russian].
19. Spir, Ch. (2013). The Interpretation of The Bible. Donetsk: Vostochnoyevropeyskaya missiya [in Ukrainian].
20. Styliianopoulos, T. (2005). The new Testament. Orthodox view. Scripture, tradition, hermeneutics. Lviv: Vyd. Ukr. katol. un-tu [in Ukrainian].
21. Toppe, A. (2014). Comments on 1 Message of Apostle Paul to Corinna. Kyiv: N.p. [in Ukrainian].
22. Filina, I.O. (2006). The Bible as a compendium of moral values. Philosophy seminars. Proceedings of the round table, dedicated to the 100th anniversary of the first edition of the Bible in the ukrainian language (issues 2-3), (pp. 23-36). Poltava: PoltNTU [in Ukrainian].
23. Kheiz, R. (2005). Ethics of The New Testament. Moscow: Bybleisko-bohoslovskiy y-t apostola Andreia [in Russian].
24. Khoul, F. B. (2014). Commentaries on the Pauline Epistles: Galatians, Ephesians, Philippians, Colossians, 1 and 2 Thessalonians, 1 and 2 Timothy, Titus, Philemon. Rivne: Zhyve slovo [in Ukrainian].